

“Yet another book on nationalism.”

Enkele recente bijdragen tot de theorievorming

LUC BOEVA

Nadat er enkele jaren geleden in *Wt* een selectieve stand van zaken verscheen van de theorievorming rond nationalisme¹, later geactualiseerd en geïntegreerd in een afzonderlijke publicatie², heeft het onderzoek uiteraard niet stilgelegen. Zeker indien men weet dat reeds in 1963 een auteur meende zich te moeten verantwoorden voor “*yet another book on nationalism*”³, spreekt het vanzelf dat een overzicht voor zelfs zo'n korte periode in dit bestek onmogelijk is. Daarom blijft deze bijdrage beperkt tot drie thema's waarover enkele publicaties aan bod komen⁴: de moderniteit van naties en nationalisme, het identiteitsdebat en de comparatieve methode. Betreffende het eerste onderwerp verscheen een boek dat niet minder een nieuwe start voor de studie van het nationalisme wil betekenen; het debat rond (nationale/culturele) identiteit wordt steeds drukker gevoerd, ook maatschappelijk (cf. de pers); en de vergelijkende studie van het nationalisme vindt toenemend (internationale) toepassing.

1. L. Boeva, “Höchst unübersichtliches Gelände”. Op zoek naar consensus in de theorievorming betreffende natie en nationalisme, in: *Wt*, jg. 66, 2007, nr. 1, pp. 34-44 en nr. 2, pp. 103-116.
2. L. Boeva, *Rien de plus international. Naar een comparatieve en transnationale historiografie van nationale bewegingen*, Antwerpen, 2009. Vertaald als: L. Boeva, *Rien de plus international. Towards a comparative and transnational historiography of national movements*, Antwerp, 2010. De aanvullingen waren o.m. gebaseerd op: A.D. Smith, 'The Shifting Landscapes of 'Nationalism'', in: *Studies in Ethnicity and Nationalism*, jg. 8, 2008, nr. 2, pp. 317-330.
3. “Weer eens een boek over nationalisme” (i.e. *Expectant Peoples* van Kalman H. Silvert): C. Hirschi, *The Origins of Nationalism. An Alternative History from Ancient Rome to early Modern Germany*, Cambridge, 2012, p. xi.
4. Inbegrepen de specifiek ter recensie aangeboden publicaties, hier te herkennen aan de uitgebreide bibliografische beschrijving.

MODERNITEIT

Sinds de jaren 1980 werd het nationalisme-onderzoek gedomineerd door enkele werken, met name van Ernest Gellner, Benedict Anderson en Eric Hobsbawm & Terence Ranger.⁵ Samen construeerden zij het modernistische paradigma, stellend dat nationalisme een zuiver modern fenomeen is dat tot stand kwam in de 19de eeuw samen met o.m. industrialisering en massacommunicatie.

Zo baseert ook het onlangs in Nederland gepubliceerde uitgebreide analytisch overzicht van de ontwikkeling van het nationalisme en de daaraan gerelateerde processen van natie- en staatsvorming tijdens de 19de en 20ste eeuw, zich expliciet op de moderniseringstheorie.⁶

De Zwitserse historicus Caspar Hirschi stelt daartegenover dat het modernistisch paradigma theoretische coherentie ontbeert en nauwelijks of niet op onderzoek van historische bronnen is gebaseerd.⁷ De theorie is volgens hem ook schatplichtig aan de Romantiek, want ze veronderstelt dat, in tegenstelling tot de artificiële en mechanische moderne wereld, de pre-moderniteit natuurlijk en echt was. Tevens is het volgens Hirschi nodig om het zoeken naar generische factoren en mechanismen (m.a.w. een universele wet) die het ontstaan van nationalisme in eender welke context verklaren, te vervangen door een reeks alternatieve vragen: wat is er specifiek aan nationalisme? Wanneer duiken die specifieke kenmerken het eerst op? Hoe zijn ze historisch te verklaren? En wat is hun rol bij de natievorming?

De hoofdstelling van zijn boek is dat de oorsprong van nationalisme ligt in de late middeleeuwen, dat vroege vormen van nationalisme reeds tijdens de renaissance voorkwamen en dat modern nationalisme enkel dergelijke mobiliserende

5. Onlangs verscheen een boeiende biografie van Ernst Gellner: J.A. Hall, *Ernst Gellner. An intellectual biography*, London-New York, 2010 (cf. pp. 307-342: *A General Theory of Nationalism*). Een recent overzicht van de theorievorming (met nadruk op Oost-Europa) is E. Harris, *Nationalism. Theories and Cases*, Edinburgh, 2009.
6. L.H.M. Wessels & T. Bosch (red.), *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden*, Nijmegen, 2012. De publicatie bouwt voort op wat door dezelfde redacteurs vlak na de Wende werd uitgebracht: L.H.M. Wessels & T. Bosch, *Veranderende grenzen: nationalisme in Europa, 1815-1919*, Nijmegen, 1992 (tweede, gecorrigeerde druk in 1997) en L.H.M. Wessels & T. Bosch, *Veranderende grenzen: nationalisme in Europa, 1919-1989*, Nijmegen, 1992 (tweede, gecorrigeerde en uitgebreide druk in 1997). Het voorliggende werk telt zes hoofdstukken. De eerste twee, door Anton Labrie, betreffen enerzijds de *IJKpunten in het theoretische en historiografische debat*, met aandacht voor de nationale geschiedschrijving (pp. 50-102; zie ter zake ook, door de redacteurs, *Nationalisme, naties en staten in Europa. Ter inleiding*, pp. 10-49) en anderzijds een ideeënhistorische en intellectuele geschiedenis van de begrippen 'patrio' en 'natio' vanaf de Moderne Tijden. De vier andere hoofdstukken schetsen de historische evolutie van de Franse Revolutie tot het begin van de 21ste eeuw (resp. 1815-1848, 1848-1914, 1914-1945, na 1945). Het uitstekende geheel is mooi geïllustreerd en wordt begeleid door ruim dertig voor deze uitgave getekende kaarten, resp. (in de tekst) over de staatkundige veranderingen in specifieke regio's en landen en (bijgevoegd) twaalf overzichtskaarten van Europa (w.o. drie over volken en talen).
7. C. Hirschi, *The Origins of Nationalism [...]*.

kracht kon verwerven omdat het reeds lang aanwezig was in politiek, geleerdheid en kunst. Hirschi's constructivistische methode, hier toegepast op de analyse van de vorming van de Duitse natie, baseert zich vooral op taal, als instrument om de werkelijkheid zowel te construeren als voor te stellen. Politieke, sociale, culturele en taalkundige werkelijkheden worden verondersteld hecht verbonden te zijn, maar zijn zelden congruent, wat een bron van spanning en uiteindelijk historische verandering is. De auteur illustreert die incongruentie tussen nationalistische voorstelling en realiteit aan de hand van drie elementen die fundamenteel zijn geweest voor de natievorming in Europa. Het eerste betreft de identiteit van de burger: de taal van het nationalisme bouwt deels voort op de politieke religie van civiel patriotisme in het Romeinse Rijk (vnl. bij Cicero te vinden). Dat verklaart waarom mensen die geen wettelijk recht hadden op politieke participatie toch overtuigd waren bij het politieke proces betrokken te (moeten) zijn, waardoor pre-modern nationalisme een beroep kon doen op sociale lagen die zich duidelijk buiten de politieke besluitvorming bevonden. Het tweede betreft de nationale stereotypen, die volgens Hirschi teruggaan op etnografische beschrijvingen bij Griekse en Romeinse auteurs. En ten slotte, zeer belangrijk, zijn er de nationale talen. Reeds vanaf circa 1450 was 'tong' een veel voorkomende vertaling van het Latijnse woord *natio*, wat zowel de taal als het volk dat het als moedertaal sprak, aanduidde. Het begrip voegde echter mensen samen die elkaar niet konden verstaan, zoals bv. de 'Duitsers': de verklaring is dat het buitenlanders waren die de verschillende dialecten onder één noemer brachten. Met andere woorden, vele naties danken dus het bestaan als taalgemeenschap aan de onwetendheid ter zake van de niet-sprekers van de dialecten: zij ontstonden dus eerst in het hoofd van buitenstaanders.

Hirschi's uitgangspunt dat nationalisme vooral een taalkundig fenomeen is, leidt tot nieuwe inzichten over de specificiteit van naties. Daarbij moet volgens hem niet op de interne constructie van de politieke en culturele gemeenschap gefocust worden, maar integendeel de externe constructie als gevolg van de perceptie door en interactie met vreemdelingen als uitgangspunt genomen worden. Een natie interageert multipolair met andere naties op basis van gelijkheid en staat daardoor in contrast tot imperiale, religieuze en tribale culturen die in oppositie staan tot telkens één enkele, duidelijk minderwaardig geachte collectiviteit ('barbaren', 'heidenen', 'beesten'): die relaties zijn unipolair en ongelijk. De multipolaire en gelijkwaardige collectieve orde van naties kon volgens de auteur enkel ontstaan als het product van een anachronisme: een imperialistische politieke cultuur, geërfd van het oude Rome, die bleef bestaan binnen een gefragmenteerde territoriale structuur. De grootmachten tijdens de late middeleeuwen en de vroege moderne tijden (het Duitse Keizerrijk, Frankrijk, Engeland, Aragon en het pausdom) hielden elkaar in evenwicht in een voortdurende strijd om suprematie: de taal van het nationalisme is het belangrijkste resultaat van die imperialistische competitie. Die

uite zich vooral symbolisch in het streven naar eer en het vermijden van schaamte: nationale eer is daarom geen antiek restant, maar een zeer innovatief concept uit de 15de eeuw. Het verenigde alle sociale lagen binnen een welbepaald territorium, in een transformatie van afnemende imperiale macht naar de overhand nemend nationalisme.

Een tweede hoofdstelling in het boek is dat doorheen de Europese geschiedenis de voornaamste architecten van de naties (geschiedkundig opgeleide) geleerden of geleerden-cum-politici zijn geweest: de geschiedenis van nationalisme kan niet gescheiden worden van die van Europese geleerdheid. Daarom is volgens de auteur, voor het begrijpen van de historische ontwikkeling van naties de aantrekkingskracht voor de massa niet belangrijk, maar wel de nabijheid van de nationalistes tot de macht: nationalistes zeggen altijd in naam van het volk te spreken en handelen, maar ze hadden doorgaans niet de steun van het volk nodig om hun doel te bereiken. Nationalisme als massafenomeen kwam er pas nadat het voornaamste politieke werk achter de rug was. Overigens droeg nationalisme dan weer bij tot de ontwikkeling van de historiografische wetenschap in Europa. Terwijl historici als sleutelspelers in de strijd voor nationale eer niet konden weerstaan aan het fabriceren van een glorieus nationaal verleden, dienden ze er toch wel zorg voor te dragen dat hun stellingen onderbouwd waren, zo niet konden ze aan de kaak gesteld worden door hun buitenlandse collega's. Mythisch en kritisch denken gingen dus noodgedwongen vaak hand in hand. Daarbij aansluitend betwist Hirschi overigens ook de bewering van vorsers als Hobsbawm dat zij objectief zijn omdat ze geen nationalistes zijn. Wetenschappelijk onderzoek onderscheidt zich van andere vormen van intellectuele arbeid door de inspanning om elke uitspraak te onderzoeken en door onderzoek voor anderen beschikbaar te maken. Daarbij de eigen persoonlijke positie verklaren is daarom geen beletsel, maar integendeel een voorwaarde bij onderzoek. Hirschi out zich dan ook consequent als iemand die een volgens hem simplistische ideologie als nationalisme in de huidige complexe wereld contraproductief acht, wat dan weer niet wegneemt dat de ideologie in het verleden een positieve rol kon spelen, bv. als motor voor democratisering.

Het voorgaande leidt de auteur tot het formuleren van de funderingen voor een nieuwe theorie over nationalisme, als tegenmodel voor de modernistische opvatting. Die theorie moet beantwoorden aan de volgende criteria: een reeks definities, die naties duidelijk onderscheiden van andere gemeenschappen; een consistent kader voor de historische omstandigheden waarin nationalisme ontstond en groeide; bewijs gebaseerd op vele contemporaine bronnen, van verschillende regio's en tijdperken; een nauwkeurige vergelijking van pre-moderne met moderne vormen van nationalisme, met aandacht voor zowel continuïteit als breuklijnen; en methodologische instrumenten om nationalisme te kunnen linken met de protagonisten, inclusief hun belangen en motivering.

Hirschi geeft zelf al de nieuwe definities: zo is de natie een abstracte gemeenschap gevormd door een multipolaire en gelijkwaardige verhouding tot andere gemeenschappen uit dezelfde categorie (i.e. andere naties) waarvan het zichzelf onderscheidt door bijzondere eigenschappen, een welbepaald territorium, politieke en culturele onafhankelijkheid en een exclusieve eer op te eisen. Naties zijn de producten en de producenten van een competitieve cultuur en engageren zich in eindeloze wedstrijden met andere naties over materiële en symbolische waarden (van oorlog tot sport, van schone kunsten tot bruto nationaal product, van Nobelprijswinnaars tot schoonheidskoninginnen), met als focus het concept van nationale eer en nationale schande, waaraan alle leden van de gemeenschap verondersteld worden deelachtig te zijn. Nationalisme kan gedefinieerd worden als het discours dat de naties creëert en behoudt als autonome waarde. Hirschi wil daarbij ook de stelling weerleggen dat nationalisme de hoogste rang opeist in de hiërarchie van loyaliteiten die ieders denken en doen regelt. Integendeel, het concept werd zo machtig en alomtegenwoordig omdat het gemakkelijk co-existeerde of zelfs amalgameerde met andere loyaliteiten en doctrines, met gebruik van hun symbolische bronnen en zonder ze noodzakelijkerwijze te devalueren (bv. de Ieren konden in de 19de eeuw tegelijk katholiek en nationalist zijn). Tot het nationaal discours wordt gerekend alle vormen van spreken over de natie (ook door anti-nationalisten), waarvan het nationalisme een bijzondere soort is die de natie als een autonome waarde beschrijft.

De afgelopen decennia is er een kleine, maar constante productie geweest van studies over naties en nationalisme in pre-moderne tijden.⁸ Het nieuwe aan

8. Zie recentelijk U. Özkirimli & S. Grosby, *Nationalism Theory Debate. The Antiquity of Nations*, in: *Nations and Nationalism*, jg. 12, 2007, nr. 3, pp. 523-537: met een oplistijng van perennialistische argumenten door Amerikaans (interdisciplinair) *Professor of Religion* Steven Grosby. Die stelt dat de term natie al op een aantal gemeenschappen uit de oudheid kan toegepast worden, zoals het Israël van de 7de eeuw v.C. Daarbij leidde volgens hem een aantal factoren, die het onderscheid vormden met 'de Andere', de 'vreemde', tot de vorming van een uitgebreid, relatief uniform territorium in pre-moderne tijden: wetgeving (verbonden met 'nationaliteit'), belastingen, ambtenaren, keizer, religie, taal, en oorlog (massamobilisatie; Grosby verwijst daarbij naar het *Assize of Arms*, een edict uit 1181 van de Engelse koning Hendrik II, waarbij ook de armen te wapen geroepen worden: gemeenschappelijke wapendienst hielp de zin voor nationale identiteit verspreiden). Volgens Grosby is "the expression of any nation (...) intertwined in complicated ways, with both religion and the existence of the state" (p. 529); in het debat steunt hij echter wel zeer veel op het territorium om het bestaan van een natie aan te tonen (bv. p. 532). De staten (toen: rijken) vertoonden de volgende kenmerken: een eigen naam, een geschreven geschiedenis, een mate van culturele uniformiteit (vaak het gevolg van en gestut door godsdienst), een wettelijk corpus, een machtscentrum en het concept begrepsd grondgebied. Maar Grosby waarschuwt ervoor staat niet met natie te verwarren: het interdisciplinair onderzoek (dus niet alleen politicologisch, maar ook door historici, antropologen, sociologen, godsdienstwetenschappers) van het collectieve zelfbewustzijn van de natie moet het onderscheid detecteren (o.a. in de nu vaak verwaarloosde representatie).

dit boek is echter dat de auteur het modernistische paradigma op losse schroeven wil zetten. Dat niet vermeld wordt dat er bij Miroslav Hroch ook al sprake was van een pre-moderne intellectuele elite die bij de zoektocht naar een nieuwe identiteit steunde op het verleden, politieke rechten en een van de heersende elite onderscheiden cultuur, en dat evenmin het ter zake toch wel relevante etnosymbolisme betrokken wordt bij de analyse, zijn maar enkele van de opmerkingen die kunnen gemaakt worden⁹; meer fundamentele besprekingen van dit interessante boek zullen naar alle verwachting eerlang volgen.¹⁰

IDENTITEIT

Ook historici hanteren vaak het concept identiteit: volgens de Galicische historicus Xosé Manoel Núñez Seixas is ter zake meer theoretische reflectie nodig.¹¹ Zijn verschillende lagen identiteit inderdaad inwisselbaar, een beetje zoals men verschillende lagen klederen kan dragen, of zijn het eerder hybride fenomenen waarbij men verschillende lagen combineert (om in dezelfde vergelijking te blijven: bv. een kilt met een bolhoed...)? De benadrukking van het gedeelde/veelvoudige/hybride karakter van identiteit biedt echter geen antwoord op de tot nu weinig behandelde vraag hoe men de etnische toeschrijving en het beeld van 'de andere' internaliseert. Een manier om het concept van collectieve (territorium-gebonden) identiteit te overstijgen is door, zoals Peter Haslinger, ervan uit te gaan dat elk territorium verbeeld is en dat territorium-gebonden identiteiten binnen eenzelfde politieke gemeenschap zeer gevarieerd zijn, met een veelvoudig net van identificaties als gevolg.¹² Núñez Seixas stelt daarom voor vergelijkingen over heel Europa uit te

9. Een recente publicatie over het etnosymbolisme is: A.D. Smith, *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*, London, 2009.
10. Er is bv. reeds een uitgebreide bespreking door Steven Grosby in *Reviews in History* (Institute of Historical Research, University of London): <<http://www.history.ac.uk/reviews/review/1281>> [26 December 2012].
11. Cf. twee recente bijdragen: X.-M. Núñez, Nations and Territorial Identities in Europe: Transnational Reflections, in: *European History Quarterly*, jg. 40, 2010, nr. 4, pp. 669-684, in het bijzonder de hoofdstukken *Some Problems of Comparison*, pp. 675-676 en *Towards the Transnational Study of Nationalism*, pp. 676-679 (de bijdrage wil overigens eerst aantonen dat er geen verschil bestaat tussen West- en Oost-Europa wat de aanwezigheid van etnisch en civiel nationalisme betreft, enkel de omstandigheden waarin het opkwam en zich ontwikkelde verschillen; zie aansluitend ook: E. Harris, What is New about "Eastern Nationalism" and What are the Implications for the Studies of Ethnicity Today?, in: *Nationalism and Ethnic Politics*, dl. 18, 2012, pp. 337-357); en X.-M. Núñez, *Reflections on the model of Miroslav Hroch and historical research on Western European ethnonationalism*, in: P. Kolár & M. Rezník (eds.), *Historische Nationsforschung im geteilten Europa, 1945-1989. Festschrift für Miroslav Hroch*, Köln, 2012, pp. 103-120.
12. P. Haslinger, *Territorium, Nation, Diskurs - Grundlagen und Fragestellungen*, in: *Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs 1880-1938*, München, 2010, pp. 1-39: overzicht van de literatuur rond het politiek discours over territorium, m.b.t. de politieke en institutionele omstandigheden waarin een nationaal beeld over de ruimte tot stand komt.

voeren om vast te kunnen stellen welke sociale dynamiek van identiteitsvorming, het ontstaan van '*spaces of experience*' kan verklaren als voorwaarde voor natie- en regiovorming. In het verleden leidde onderzoek naar collectieve (zeker etnische en territoriale) identiteit immers tot een theoretische doodlopende straat. Núñez Seixas verbindt het feit dat historici van nationalisme er doorgaans vanuit gaan dat de meeste mensen identiteiten willen delen en dat ze veelvoudige identiteiten ervaren, met de biografie van de pioniers van het nationalisme-onderzoek, zoals Robert Seton-Watson, Carlton Hayes en Hans Kohn. Na een nationalistische jeugd waren die gedesillusioneerde geworden en stigmatiseerden ze nationalisme als tegenpool van multiculturele complexiteit. Núñez Seixas besluit dat de meeste historici van nationalisme nu post-nationaal zijn geworden en hun rol van natiebouwer in het grootste gedeelte van Europa is overal uitgespeeld (maar bv. in de relatief jonge staten in Zuidoost-Europa nog niet geheel).

De benadering van de culturele identiteit van de Nederlanden via taal en kunst, komt aan bod in de rede die Ludo Beheydt hield bij zijn afscheid in 2010 als bijzonder hoogleraar (voor de werkcolleges Taal en Culturele Identiteiten en Kunst en Culturele Identiteiten) aan de Universiteit Leiden.¹³ Hij beargumenteert eerst de sociolinguïstische en cultuur-antropologische relevantie van taalonderzoek als teken van culturele identiteit (het Verkavelingsvlaams is daarbij een uiting van Vlaams cultureel identiteitsbewustzijn, waarbij een standaardtaal zich aan het vormen is). Het grootste deel van het boekje is echter gewijd aan dezelfde benadering voor de kunst, als teken van identiteit. Zo is de vraag hoe Vlaams/Nederlands de Vlaamse/Nederlandse kunst is, of de vraag naar de culturele eigenheid van kunst, die vaak verworpen wordt vanuit de premisse dat kunst per definitie supranationaal is, volgens Beheydt toch legitiem. Ze stelt ons in staat kunstwerken te begrijpen als uiting van de cultuur waar ze tot stand komen. Hij wijst bv. naar (wat Michelangelo al opviel) hoe verschillend tijdens de 15de eeuw de piëta's in Vlaanderen (gedetailleerd, concreet) en Italië (symbolisch, niet gepersonaliseerd) werden gemaakt. Kunst treedt in discursieve interactie met de vigerende betekenissen van de lokale context; culturele identiteit is discursief. Kunst is volgens Beheydt niet zozeer een afspiegeling van de culturele identiteit, maar komt tot stand in een betekenisvolle interactie met de samenleving (want selectief in haar representatie). Schilderkunst creëert culturele identiteit in een interactief proces dat door de auteur cybernetisch genoemd wordt: de kunst stuurt de culturele identiteit, maar de cultuur stuurt ook de kunstenaar; kunst is een participant in de zoektocht naar identiteit. Beheydt ziet dit geïllustreerd in de landschapsschilderkunst. De auteur volgt daarin de

13. Gepubliceerd en mooi geïllustreerd door het Algemeen Nederlands Verbond als: L. Beheydt, *Tekens van identiteit. Een semiotische benadering van kunst en taal*, Rijswijk, 2010.

Zelfklever van de Lega Nord – afdeling Piemonte, met de contouren van Noord-Italië op de achtergrond, s.d. [ADV N, VPPA760]

definitie van cultuur van de cultureel antropoloog Clifford Geertz: het toekennen van culturele betekenis aan kunstobjecten is steeds een lokale aangelegenheid. Het vermogen om betekenis toe te kennen aan kunstuitingen is een onderdeel van het vermogen om de cultuur in haar geheel te interpreteren. Dat vermogen vereist inlevingsvermogen in de culturele identiteit, om met een *'period eye'* én *'local eye'* naar kunst te kijken. Interpretatie is dus het toekennen van de juiste betekenis aan artistieke tekens in het licht van het totale betekenisstelsel waaruit culturele identiteit bestaat: semiotische interpretatie is holistisch. De auteur ziet zijn these onderstreept door een citaat van de Amerikaanse schilder Edward Hopper: *"In general it can be said that nation's art is greatest when it most refers to the character*

of its people".¹⁴ Daarom dat volgens Beheydt "de analyse van de culturele identiteit in taal en cultuur niet een ouderwetse essentialistische zoektocht is naar onveranderlijke kenmerken van een zorgvuldig gekoesterde waan en al evenmin een aanzet tot een descriptieve taxonomie van identiteitskenmerken, maar integendeel een poging om vat te krijgen op de dynamiek van de 'verbeelde gemeenschap'".

Ook in wetenschappelijke tijdschriften komt uiteraard het thema identiteit aan bod. En aangezien niet weinig wetenschapstakken het nationalisme en het regionalisme bestuderen, is het ook voor de historiografie van de Vlaamse beweging belangrijk de evolutie buiten het eigen vakgebied te volgen. Tijdschriften vormen daarbij een uitstekend middel. Voor de politicologie is er in het Nederlands taalgebied het gezaghebbend tijdschrift *Res Publica*, uitgegeven door Acco in Leuven. Met *Wt* heeft het alvast het grote aandeel van de empirie in de bijdragen gemeen. Onlangs legde het echter in een themanummer¹⁵, onder gastredacteurs Patrick Stouthuysen en Dimokritos Kavadias, voor een keer de nadruk op de "Politieke theorie en politieke filosofie". Zo is er bv. de bijdrage van Ignaas Devisch en Nanda Oudejans over *De grenzen van de gemeenschap. Over immigratie en de hedendaagse democratie* (pp. 65-90): daarin wordt het vraagstuk van het recht op 'identiteit' behandeld, d.w.z. het recht om ergens bij te horen; een democratie is immers altijd een begrensde gemeenschap. In één van de vaste rubrieken van het tijdschrift vinden we de samenvatting door VUB-docent Michel Huysseune van zijn artikel in *Nations and Nationalism over Landschappen als symbolen van de natie: de Alpen in de retoriek van de Lega Nord* (pp. 120-122). In het kader van de *territorial turn* werd aan de hand van voornamelijk de bijdragen in het tijdschrift *Quaderni padani* nagegaan hoe het economisch discours van de Lega Nord wordt onderbouwd door de idee van een Padaanse gemeenschap i.e. culturele identiteit gebaseerd op de Alpen, die morele kwalificaties worden toegedicht.

Rond identiteit werden ook colloquia georganiseerd waarvan de handelingen werden gepubliceerd. Bv. over de identiteitsvorming in België en Nederland tijdens de 19de eeuw.¹⁶ De samenstellers stellen in de inleiding dat zij twee nieuwe accenten willen leggen (N. Bemong, M. Kemperink, M. Mathijssen & T. Sintobin, *Het spanningsveld van het nationale denken*, pp. 7-13): de bundel is enerzijds gericht

14. De 'Harvard'-verwijzing in de tekst ("*Hopper, 1933*") wordt echter niet geëxpliciteerd in de literatuurlijst.
15. *Res Publica. Politiek-wetenschappelijk tijdschrift van de Lage Landen*, jg. 53, 2011, nr. 1.
16. N. Bemong, M. Kemperink, M. Mathijssen & T. Sintobin (red.), *Naties in een spanningsveld. Tegenstrijdige bewegingen in de identiteitsvorming in negentiende-eeuws Vlaanderen en Nederland*, Hilversum, 2010. Sluit aan op een studiedag in het AMVC-Letterenhuis in 2009 – althans dat is de veronderstelling, want in de publicatie staat er geen verwijzing.

op de spanningsrelatie met het internationale en het lokale bij de nationale legiti-mering in beide landen, inclusief de creatie van eigen metaforiek, in literatuur- en taalbeschouwing over vaderlandse geschiedschrijving tot de productie van 'eigen' literatuur. Anderzijds sluit men naar eigen zeggen aan bij het nieuwe paradigma dat zowel literatuur- als cultuurhistorici vragen laat stellen en beantwoorden over het negentiende-eeuwse natiedenken. De bijdrage van Raphaël Ingelbien (*De 'paradox' van fin-de-siècle literair internationalisme. Een comparatistische oplossing voor een historiografisch probleem?*, pp. 33-47) bestrijkt de uitgangspunten inzake nationalisme die in vele andere bijdragen in de bundel impliciet of expliciet terugkomen. Het theoretische raamwerk wordt geboden door de Franse letterkundige Pascale Casanova¹⁷: daarbij dient een onderscheid gemaakt tussen enerzijds cultureel nationalisme, met de nationale literatuur in dienst van politieke doeleinden, als culturele tak van een politieke beweging die cultuur in de brede zin centraal stelt; en anderzijds literair nationalisme, dat afstand daarvan neemt om in eigen land een autonome literaire sfeer tot stand te brengen en tevens erkenning te krijgen zowel buiten de nationale grenzen als binnen het transnationale (maar niet wortelloos kosmopolitische), autonome veld van de literatuur. Het cultureel nationalisme evolueerde tijdens de 19de eeuw in kleinere en/of gedomineerde landen waar er aanvankelijk geen concept van literaire autonomie bestond, naar het literaire nationalisme in een dubbele beweging: enerzijds een streven om een eigen nationale identiteit uit te bouwen, anderzijds de ambitie om een rol van betekenis te spelen in de internationale, vanuit de grote metropolen gedomineerde, literaire ruimte. Dat culmineerde einde 19de eeuw in een paradox (hét codewoord in heel wat bijdragen): literair nationalisme dat expliciet aansluiting zoekt bij de internationale literaire ontwikkelingen en volgens de auteurs daardoor in feite geen nationalisme is.

Het 'Casanova-model' stuit bij de auteur zelf echter op kritiek. Het sluit immers literatuur voorafgaand aan het einde van de 19de eeuw uit, terwijl die natuurlijk wel bestond, zij het nationaal gericht. Daarbij liet men zich wel inspireren door buitenlandse voorbeelden, en was men in die zin internationaal; maar er was geen neiging om aansluiting te vinden bij de internationale literatuur, eerder om te bewijzen dat de natie bestaat en haar plaats gevonden heeft in het 'concert des nations'. "Uiteindelijk lijkt een binaire tegenstelling tussen literair en politiek nationalisme te simplistisch; nationalisme was vaak complex en veelzijdig (...)" stelt de auteur dan ook vast. Men kan inderdaad de vraag stellen of deze oefening wel uitvoerbaar en nuttig is. Men komt bij figuren als August Vermeylen sowieso al in moeilijkheden, want hij is "veel meer een politiek dier"; en men komt zo tot

17. P. Casanova, *République Mondiale des Lettres*, Paris, 20082 (1999). Naar het Engels vertaald als *The World Republic of Letters*, Boston, 2005.

begrippen als “*niet-nationalistische nationale literatuur*” (bv. p. 44). Of hoe ernstig moet men de historicus Henri Pirenne nemen als één van de belichamers van het ‘internationalistisch nationalisme’ (cf. zijn *Histoire de Belgique*) waarbij België, zonder een eigen specifieke identiteit, fungeert als koppelteken of wisselkantoor tussen de grote omringende culturen (parallel zag zijn collega P.J. Blok Nederland toen als ‘bemiddelend cultuurvolk’), als hij na de (persoonlijk pijnlijke) ervaringen tijdens de Eerste Wereldoorlog dat idee verliet om het vaderland resoluut bij de westerse cultuur te rekenen, waartoe Duitsland dan uiteraard niet hoorde (cf. het interessante artikel over het ‘internationalistisch nationalisme’: J. Tollebeek, *Het koppelteken van de nationale cultuur. De paradox van de eigenheid in België en Nederland, 1860-1918*, pp. 15-32): zijn het dan ook niet meer dan “*intellectuele constructies*” (p. 30), die aantonen hoezeer “*the nation is a thorn in the flesh of rational man*”?¹⁸ Kunnen we ter zake daarom niet beter het concept van de glijdende schaal (cf. Joep Leerssen, voor wie alle nationalisme, dus ook het literaire, de facto cultureel is) hanteren?¹⁹ En daarenboven, om de metafoor nog maar eens te gebruiken, vertonen de binnenhuisarchitecten van de nationalistische woning niet de meest uiteenlopende ideologische kenmerken, dus ook internationalistische? Men lijkt in de bundel ook soms verrast door het feit dat nationale identiteit geen statisch en eenduidig gegeven, maar een dynamisch en veranderlijk concept is; zoals in de bijdrage van Lotte Jensen (pp. 117-134) over de Nederlandse verzetsliteratuur tegen de Franse bezetter (het genre leent zich overigens uitstekend tot reflectie op de nationale identiteit). Interessanter is te lezen over het verschil in benadering door filologen Jan-Frans Willems en Willem Jonckbloet van de spanning tussen wetenschap en nationale identiteit (Jan Rock, *Ridder van de natie en van de academie. De kroniek van Jan van Heelu tussen nationale epiek en internationale geleerdheid*, pp. 97-115): ofwel zonder omhaal een objectieve band scheppen ofwel een wetenschappelijk element toevoegen.²⁰ Voorgaande en andere, meer gedetailleerde opmerkingen²¹

18. “De natie is een doorn in het oog van homo rationalis”: uitspraak uit 1994 van Steven Grosby, herhaald in U. Özkirimli & S. Grosby, *Nationalism Theory Debate* [...], p. 536.
19. Cf. bv. J. Leerssen, *Nationalism and the cultivation of culture*, in: *Nations and Nationalism*, jg. 12, 2006, nr. 4, pp. 559-578.
20. Miroslav Hroch ziet overigens die keuze bepaald door de context, d.w.z. binnen een nationale beweging of een staatsnatie: M. Hroch, *Writing national history under conditions of national movement*, in: *Studies on National Movements* (in voorbereiding).
21. België was in de 19de eeuw niet “*officieel een tweetalig land*” (p. 9): het taalgebruik werd immers vrij verklaard, waardoor vanaf 1830 de facto de overheersing door de taal van de elite geconsacreerd werd. Het model van Hroch duidt geen fasen van nationalisme aan (wel van nationale bewegingen) noch is het bedoeld voor toepassing op staatsnaties (Marita Mathijssen, *De paradox van het internationale nationalisme in Nederland 1830-1840*, pp. 49-64): het is een schema voor de ontwikkeling van niet-dominante nationale bewegingen. Ook wordt in de bijdrage over de Vlaamse vertaalpolitiek die vooral de vaderlandsliefde wilde stimuleren, als onderdeel van het streven naar een cultuurnationalistisch ideaal (L. Vandenbussche & S. Evenpoel, *Vreemde eend*

nemen echter weg dat de publicatie een uitstekende, wetenschappelijke en gecontextualiseerde toegang biedt tot een resem bronnen inzake natievorming in Vlaanderen en Nederland (zij het een beetje spaarzaam met illustraties, ondanks dat het onderwerp er zich wel toe leent).

Bij nationale identiteitsvorming staat de nationale geschiedenis centraal. Het is door middel van historische representatie van hun natie ten opzichte van anderen dat mensen zich identificeren met specifieke versies van het verleden. Het Europees project *Representations of the Past: The Writing of National Histories in Europe* (NHIST) (2003-2008) analyseerde en vergeleek de nationale historiografieën en hun relatie tot de bredere nationale historische cultuur, alsook de culturele transfers die plaatsvonden. De nadruk lag op de voortdurende constructie en reconstructie van nationale 'master narratives' en hun protagonisten, in het kader van culturele en politieke machtsverhoudingen in de nationale gemeenschappen. Het project produceerde een uitgebreid corpus aan publicaties, die elk voor zich een aparte bespreking verdienen.²²

Als onderdeel van de nationale geschiedenis, zijn vanaf het derde kwart van de 20ste eeuw ook de zgn. 'plaatsen van herinnering' belangrijk geworden. Aansluitend bij Pierre Nora, die het begrip wereldberoemd maakte met zijn bekende reeks over de Franse *lieux de mémoire*, werd de afgelopen jaren niet alleen een Belgisch equivalent, maar ook een Lage Landen-versie gepubliceerd.²³ In de

of verre buur? Natievorming, literaire vertaalopvattingen en vertaalpraktijk, pp. 167-186), ondanks de toen ongemeen talrijke vertalingen van Noord-Europese werken, voorbijgegaan aan een belangrijke studie: B. Dooms, "Een gezonde noordervorst". *Vlaamse visies op Noorse literatuur tussen 1830 en 1914*, Kapellen, 2001 (met name: *Vlaamse beweging*, pp. 42-49 en *Het nationalisme in de literatuur*, pp. 55-57).

22. Er zijn drie reeksen. In *Writing the Nation*, onder redactie van Stefan Berger, Christoph Conrad en Guy P. Marchal, zijn er zes uitgaven: 1. I. Porciani & R. Lutz, *Atlas of European Historiography. The Making of the Profession, 1800-2005*, Basingstoke, 2010; 2. I. Porciani & J. Tollebeek, *Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National Historiography*, Basingstoke, 2012; 3. S. Berger & C. Lorenz, *The Contested Nation. Ethnicity, Class and Gender in National Histories*, Basingstoke, 2011; 4. M. Middel & L.L. Roura i Aulinas, *Transnational Challenges to National History Writing* [in voorbereiding]; 5. T. Frank & F. Hadler, *Disputed territories and Shared pasts. Overlapping National Histories in Europe*, Basingstoke, 2010; 6. S. Berger & C. Lorenz, *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*, Basingstoke, 2010. De tweede reeks bevat *Cross Team Publications*, met o.a. een stap in de globalisering van de geschiedenis van geschiedschrijving met S. Berger (ed.), *Writing the Nation. Global Perspectives*, Basingstoke, 2006; zie ook: S. Berger & L. Eriksonas (eds.), *Narrating the Nation. The representation of National Histories in Different Genres*, Oxford, 2008. Alle andere teksten kwamen uit in de derde reeks *Other Publications*. Voor meer informatie over de publicaties en het project, cf. <<http://www.uni-leipzig.de/zhsef/>>. Ter zake werd ook gepubliceerd: S. Carvalho & F. Gemenne (eds.), *Nations and their histories. Constructions and representations*, London, 2009: mist echter zowel een rode draad als een uniforme benadering.
23. J. Tollebeek & H. te Velde (red.) *Het geheugen van de Lage Landen*, s.l. [Rekkem], 2009; J. Tol-

inleiding van de laatste publicatie situeren de redacteurs de trend²⁴: de aandacht voor de *lieux de mémoire* is ontstaan vanuit de crisis van het [staats]nationalisme vanaf de jaren 1960; pas toen de nationale geschiedenis het collectieve geheugen niet langer domineerde zoals de decennia daarvoor en het ook niet langer vanzelf sprak dat de staat de herinnering organiseerde en stimuleerde, ging men op zoek naar de “*ankerplaatsen van het nationale geheugen*”.²⁵ Die hadden tot dan allemaal nationale staten als kader, want dienden ter sturing van de collectieve herinnering, om de nationale samenhang te bevorderen: natievorming en *memory*-vorming

Voor- en achteraanzicht van de bronzen geuzenpenning (genummerd en met een afbeelding van Willem van Oranje) uitgereikt tijdens de Tweede Wereldoorlog aan de leden van Nederland Eén!. Deze clandestiene groep binnen de Nationaal-Socialistische Jeugd Vlaanderen (NSJV) was gericht tegen het afwijzen van de Groot-Nederlandse gedachte door het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV) in navolging van de Duitse annexionistische politiek. [ADV, VPE 12]

lebeek, G. Buelens, G. Deneckere, S. De Schaepdrijver & C. Kesteloot (red.), *België, een parcours van herinnering*, 2 dln. (Dl 1 Plaatsen van geschiedenis en expansie; Dl 2 Plaatsen van tweedracht, crisis en nostalgie), Amsterdam, 2008.

24. H. te Velde & Tollebeek (J.), *Bij wijze van inleiding. Het nationalisme voorbij*, in: J. Tollebeek & H. te Velde (red.) *Het geheugen van de Lage Landen [...]*, pp. 6-9. Zie ook: M. Van Ginderachter, *On the appropriation of national identity. Studying lieux de mémoire from below*, in: M. Margue, S. Kmec, B. Majerus & P. Péporté, *Dépasser le cadre national des Lieux de mémoire*, Bruxelles, 2009, pp. 49-60.
25. C. Hirschi, *The Origins of Nationalism [...]*, p. 8. Daar ook de sneer dat het ook wel eens om een neo-patriottische of zelfs neo-bourgeois poging zou kunnen gaan om de *lieu d'historien* “*as secular priest with one foot in the lecture hall and the other in the government palace*” te herstellen.

bepaalden elkaar wederzijds. Deze door Ons Erfdeel uitgegeven publicatie rond Groot-Nederland wijkt daarvan af, omdat ze een grotendeels virtueel gemeenschappelijk Vlaams-Nederlands verleden betreft. Dat wordt echter gerechtvaardigd door de verwijzing naar de discussie over de banden, contacten, herinneringen. Het gaat hier over situaties die gevoelens opriepen, van resp. verbondenheid, verdeeldheid en inspiratie. Zowel concrete geografische plaatsen als meer figuurlijke geheugenplaatsen, zoals historische gebeurtenissen, instituten, figuren, representaties en concepten komen aan bod (een greep: de Schelde, de Vogeltjesmarkt, de Pacificatie van Gent, het *Woordenboek der Nederlandse Taal*, de *Derby der Lage Landen*, de kleur oranje, Godfried Bomans, de *Leo Belgicus*). Zoals in alle verzamelbundels van die aard zijn de bijdragen oneven van spanwijdte c.q. al dan niet zuiver verhalend of goed gecontextualiseerd. Het is uitdrukkelijk geen poging om een herinnering aan Groot-Nederland op te sporen. Maarten Van Ginderachter levert ter zake een afzonderlijke bijdrage.²⁶ Bij het thema geschiedenis en identiteit sluiten ook nieuwe publicaties rond de canon en het erfgoed aan;²⁷ maar ook over diverse andere kanalen van identiteitsvorming werd verder nagedacht.²⁸

26. M. Van Ginderachter, *Trou de mémoire. De droom van Groot-Nederland*, in: J. Tollebeek & H. te Velde (red.) *Het geheugen van de Lage Landen [...]*, pp. 60-67. De invloed van de beweging komt ook aan bod in de interessante bijdrage over de onderhandelingen uit 1927 over de toegang via de Schelde tot de haven van Antwerpen: H. Te Velde, *Het Belgisch-Nederlands verdrag van 1927. Het verdrag dat er niet kwam*, in: J. Tollebeek & H. te Velde (red.) *Het geheugen van de Lage Landen [...]*, pp. 155-161.
27. Th. Koops, J.W. Bultje & F. Frijters, *De Canon. Wat elke Nederlander weten moet*, Antwerpen-Apeldoorn, 2008. Eén van de thema's van het congres *Archives without borders* (Den Haag, 2010) was de belangrijke rol die archieven spelen bij de ontwikkeling van een nationale identiteit en de staatsvorming (en natuurlijk omgekeerd ook): de handelingen werden onlangs uitgegeven door de VVBAD als H. Van Engen, G. Janssens, G. Kwanten & K.M. Pompe (eds.), *Archives without borders. Archivos sin fronteras*, Antwerpen, 2012. Ook bronnenuitgaven kunnen identiteitsvormend zijn: D. Van Hulle & J. Leersen (eds.), *Editing the Nation's Memory. Textual Scholarship in Nineteenth Century Europe*, Amsterdam-New York, 2008. Binnen het Europese project CLIOHRES (Creating Links and Innovative Overviews for a New History Research Agenda for the Citizens of a Growing Europe) dat tussen 2005 en 2010 auto-representaties van het verleden in Europa bestudeerde, werd heel wat werk geleverd rond identiteit, zoals bv. bij de cluster *Frontiers and Identities*: cf. <<http://cliohres.net>>.
28. Zoals door middel van sport (A. Bainter, National sports and national landscapes. In defense of primordialism, in: *National Identities*, jg. 11, 2009, nr. 3, pp. 223-239), langs territorium (E. Rembold & E. Carrier, Space and identity: constructions of national identities in an age of globalisation, in: *National Identities*, jg. 13, 2011, nr. 4, pp. 361-377), in de architectuur (zie het themanummer *Architecture and the Construction of National Identity*, in: *National Identities*, dl. 14, 2012, nr. 3, pp. 207-327; er was tevens de studie van Hannes Pieters over de nationale representatie in architectuur, stedenbouw en interieurvormgeving in Brussel, cf. H. Pieters, *Bouwen voor de natie: de Albertina op de Brusselse Kunstberg als monumentaal totaalproject*, Gent, 2011; zie ook: C. Van Gerrewey, Een discipline zonder land. Geert Bekaert en het nationale bouwen in België, in: *Streven*, maart 2011, pp. 257-261), door het gebruik van stijlvormen (cf. E. Khromtchenko, *Russian Style*, New York, 2009), of ook langs de eetcultuur (Witloof vormt identiteit. Peter Scholliers ontrafelt Belgische eetcultuur, in: *De Standaard*, 13 november 2008, over:

COMPARATISME

Werk geleverd in Vlaanderen rond nationalisme vindt nu geregeld de weg naar internationale fora.²⁹ Anderzijds is men ook betrokken bij samenwerking over de grenzen heen.³⁰ Een specifieke vorm daarvan is de vergelijkende historiografie van het nationalisme, in het kader van transnationale geschiedschrijving en inclusief de geschiedenis van culturele transfers. Maar '*comparaison n'est pas raison*': er blijft een gebrek aan op empirie en wetenschappelijke methodologie gebaseerde trans-

P. Scholliers, *Food Culture in Belgium*, Westport, 2009) en doorheen vele andere maatschappelijke aspecten (langs symbolen zoals vlaggen, via hymnen, de bepaling van feestdagen enz.). Er was ook bijzondere aandacht voor de opbouw van regionale identiteiten: zo stelde Miroslav Hroch dat het regionale historisch discours verschilt van dat van zijn nationale broer (het concept 'regio' dient overigens nog fijngesteld te worden): M. Hroch, *Regional Memory: the Role of History in (Re)constructing Regional Identity*, in: S.G. Ellis e.a., (eds.), *Frontiers, Regions and Identities in Europe*, Pisa, 2009, pp. 1-15. Over een filosofische onderbouw voor de vloeibaarheid en het niet-ontologisch karakter van identiteit was er van de Franse filosoof Jean-Luc Nancy een interessant essay: J.-L. Nancy, *Identité. Fragments, franchises*, Paris, 2010. Zie verder nog: W. Safran & A.L.H. Liu, Nation-Building, Collective Identity and Language Choices: Between Instrumental and Value Rationalities, in: *Nationalism and Ethnic Politics*, jg. 18, 2012, pp. 269-292; J. Medeiros (ed.), *Le Mondial des nations. 30 chercheurs enquêtent sur l'identité nationale*, Paris, 2011. In 2012 werd door Ciemen in Barcelona een kaart uitgegeven, niet van volken of talen, maar van nationale identiteiten (*Identitas nacionais d'Europa*).

29. Zie in het bijzonder: M. Van Ginderachter & J. Leerssen, Denied ethnicism: On the Walloon Movement in Belgium, in: *Nations and Nationalism*, dl. 18, 2012, nr. 2, pp. 230-246, over de inhaalbeweging die de historiografie van het Waals nationalisme moet maken; en O. Boehme, Economic nationalism in Flanders before the Second World War, in: *Nations and Nationalism*, jg. 14, 2008, nr. 3, pp. 542-561 over het economisch nationalisme. Dat wil sociale en economische middelen gebruiken voor nationalistische doeleinden d.w.z. nationalisme met economische middelen, hoewel er variaties zijn in de mate waarin economie en nationalisme middel of doeleinde zijn. In ieder geval gebeurde dat niet consequent, want er waren veel verschillende inzichten wat de belangen van de Vlaamse natie waren en welke sociale en economische principes dienen toegepast te worden. Een heterogene beweging als de Vlaamse kon geen homogene sociaaleconomische agenda opstellen. Boehme corrigeert tevens de notie dat het Vlaams-nationalisme voor WOII vooral focuste op taal en cultuur: integendeel, economisch nationalistische ideeën ontstonden in de Vlaamse beweging voor de Eerste Wereldoorlog en werden daarna verder ontwikkeld. Deze stelling wordt heel wat overtuigender geargumenteed dan de tweede van de stellingen waarop het artikel gebaseerd is: economisch nationalisme is gebaseerd op primordialistisch nationalisme; de definitie van primordialisme door de auteur komt echter aardig in de buurt van die van nationalisme an sich.
30. Zoals voor de geschiedschrijving *from below*, in drie betekenissen: methodologisch (specifieke thema's), conceptueel (de ervaring van de betrokkenen) en heuristisch (de bronnen). Zo verscheen onlangs de handelingen van het internationaal colloquium dat in 2008 in Gent werd gehouden: M. Van Ginderachter & M. Beyen (eds.), *Nationhood from below. Europe in the long nineteenth century*, Basingstoke, 2012 (cf. o.m. M. Van Ginderachter, *Nationhood from below. A historiographic essay on Great Britain, France and Germany in the long nineteenth century*, pp. 120-136). Zie ter zake ook: M. Van Ginderachter, Het vaderland vanuit kikkerperspectief. Recent Belgisch en Nederlands onderzoek naar natievorming tijdens de lange negentiende eeuw, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, vol. 122, 2009, nr. 4, pp. 522-537.

nationale historische vergelijkingen over het hele continent.³¹ We bespreken hier twee auteurs die de vergelijkende methode inzake nationalisme willen stimuleren en besluiten met een korte verwijzing naar een aantal concrete initiatieven ter zake.

De reeds eerder vermelde historicus Núñez Seixas somt een aantal oorzaken van de tekortkomingen op in twee bijdragen.³² Macrostudies worden uitgevoerd zonder een beroep te doen op primaire bronnen; typologieën benadrukken dan weer politiek-ideologische, maar niet sociale factoren; comparatieve pogingen over facetten baseren zich op slechts twee, drie gevalstudies; onderzoek is soms niet op empirie, maar op secundaire literatuur gebaseerd. Meestal zijn het ook sociologen en politicologen die het onderzoek uitvoeren, waarbij het constructivisme, waaraan beide disciplines nog steeds voorrang geven, de *cultural turn* maakte, d.w.z. waardoor niet langer de sociale structuren, maar symbolen, narratieven en de perceptie van het verleden aan bod komen. Zo wordt wel het hoe, maar nog steeds niet het waarom verklaard. De territoriale identiteiten worden meer en meer beschouwd als overlappende identificatielagen; en er was een wissel naar onderzoek van staatsgeleid nationalisme. Bovenal blijft de historiografie van het nationalisme grotendeels ingebed in nationale en regionale gevalstudies.

Dat alles is echter zeker niet het geval geweest bij de Tsjechische historicus Miroslav Hroch. Núñez Seixas noemt diens model van nationale bewegingen, dat zoals bekend grote invloed had in de historiografie, uniek omdat het een combinatie is van empirie, analyse en macro-structureel perspectief.³³ Núñez Seixas ontwaart desondanks twee beperkingen: het werd juist door het succes (en alhoewel er bij Hroch zelf veel aandacht is voor overgangen) nogal een gesloten ideaaltipe en het leidde onverwachts tot primordialistische interpretaties. Het was echter ook een aansporing om de methodologische instrumenten en de theoretische modellen inzake etnisch activisme en etnisch-politieke mobilisatie verder te ontwikkelen. Núñez Seixas wijst daarbij o.m. op het belang van de historische evolutie van de staten, het feit dat '*political opportunity*' een even grote rol speelde in de verspreiding van de nationalistische doctrine als sociaaleconomische factoren, de nood aan zowel prosopografische studies van de activisten als onderzoek naar na-

31. Zie voor een beperkte status quaestionis, met bibliografie: <<http://nise.eu/en/remit/research/>>; zie ook: D. Mishkova, *Introduction: Towards a framework for studying the politics of national peculiarity in the 19th century*, in: D. Mishkova (ed.), *We, the People. Politics of National Peculiarity in Southeastern Europe*, Budapest-New York, 2009, pp. 1-43; M. Van Ginderachter, *On the appropriation of national identity. Studying lieux de mémoire from below*, in: M. Margue, S. Kmec, B. Majerus & P. Péporté, *Dépasser le cadre national des Lieux de mémoire [...]*, pp. 49-60.
32. Cf. voetnoot 11.
33. Núñez Seixas verwijst aansluitend naar studies van hem en John Coakly die het sociaaleconomische determinisme van de (vroeg) Hroch verenigen met factoren als politiek, ideologie en politieke opportuniteit, daarbij tevens gebruikmakend van theoretische instrumenten uit de sociale bewegingstheorie.

tionale identiteitsconstructie *from below* (dankzij de toepassing van biografische en micro-historische methodologie op kwalitatieve bronnen om de katalysator voor verandering op te sporen).

Núñez Seixas trekt daaruit de les voor historici dat de nood aan comparatieve, transnationale en dwars-Europese studies hoog is, zowel binnen eenzelfde staat als aan weerszijden van een staatsgrens. Dat onderzoek is wel reeds uitgevoerd voor een aantal thema's, zoals nationale narratieven, geschiedschrijving en de invloed van oorlog, maar is zeker nog nodig voor bv. de studie van de politieke en sociale dynamiek van nationale bewegingen vanuit een historisch perspectief en op verschillende niveaus. Núñez Seixas benadrukt ook de nood aan empirisch (primaire bronnen-) onderzoek van de historische evolutie; ook de historische relevantie van sociale en economische structuren bij de opbouw van territoriale identiteiten (en dan vooral het waarom en niet alleen het hoe) moet nader onderzocht worden, net zoals de kennis van sociaaleconomische als politiek en culturele gegevens bevordert; ten slotte pleit hij voor de *outsider-view* tegen historiografisch chauvinisme in.

Die benadering zou niet alleen de deur openen naar vergelijking met tot nu veronachtzaamde gebieden (Latijns-Amerika, Afrika, Zuidoost-Azië), maar ook het nu bij historici populaire onderzoek naar verschillende niveaus van lokale identiteiten (sub-staat, regionaal, stad, dorp) zou door een comparatieve '*local turn*' op een glocalistische schaal kunnen gebracht worden (alhoewel: de auteur ziet zelf niet goed hoe...). Maar belangrijker dan de schaal van de comparatieve studie is wát men dan wel moet vergelijken: dat wat verschilt of wat gelijk is? Die in plaats van territoriaal, probleem-georiënteerde vergelijking, ingeburgerd bij bv. politicologen, ontbreekt volgens Núñez Seixas nog te veel bij historiografisch onderzoek naar nationalisme. Dat is minder het geval in cultureel-historische studies ter zake (cf. het onderzoek naar nationale monumenten, heldencultus, geschiedschrijving, het concept burgerschap). Die benadering moet uitgebreid worden, in casu naar hoe mensen de territoriale, collectieve identiteiten ervaren, hoe die *from below* werden gereproduceerd en hoe ze interageerden met andere vormen van collectieve identiteit (waarbij hij wel het probleem aanstipt dat die receptie van/respons op banaal nationalisme bij de bevolking niet zo makkelijk kwantificeerbaar is). Daarenboven focussen de meeste studies van transnationalisme volgens Núñez Seixas op twee met elkaar verbonden thema's: enerzijds bestuderen ze de rol die de diaspora speelde bij de ontwikkeling van nationalisme en nationalistische bewegingen zowel in het land van herkomst als het ontvangstland; anderzijds groeide sinds het einde van de jaren 1990 de belangstelling voor de relaties tussen 'transnationale nationalist', in combinatie met de analyse van specifieke historische momenten zoals het ontstaan van nieuwe natiestaten rond 1918-1919 als gevolg van het opbreken van multinationale imperiums en het opgeld dat het zelfbeschikkingsrecht deed. Maar de Galicische historicus blijft daarbij sceptisch over de mate waarin die externe

invloeden zich effectief deden gelden. Daarom moet men volgens hem verder gaan dan transnationalisme te beschouwen als een uitbreiding van de ruimtelijke dimensie van nationale identiteiten. Een mogelijkheid daartoe biedt de keuze voor naburige en/of concurrentiële territoriale identiteiten als laboratoria voor zgn. *'entangled history'*: bv. hoe de tegengestelde nationalistische (maar ook niet-territoriale, zoals links/rechts) discours en praktijken tijdens de Spaanse Burgeroorlog gebruikmaakten van gelijkaardige culturele en symbolische attributen.

De socioloog Rogers Brubaker betreft het comparatisme in zijn poging om tot een geïntegreerd onderzoeksdomein inzake nationalisme te komen.³⁴ Hij stelt dat die studie lange tijd gefragmenteerd en gecompartmentaliseerd gebeurde, alvast onafhankelijk van het onderzoek naar racisme en etniciteit. De studie bleef ook binnen wetenschapsdisciplines (sociologie, antropologie, politicologie, historiografie – en dat geldt nog steeds voor archeologie, linguïstiek, economische wetenschappen en andere menswetenschappen) net zoals binnen landen of regio's, zonder volgehouden comparatief werk. En in feite duurt ook nu nog, net zoals de compartimentalisering die nu echter eerder paradigmatisch van aard is, de fragmentering voort als onvermijdelijk gevolg van een ware explosie aan literatuur ter zake. Toch is er een groeiend corpus aan werken die comparatief, globaal, transdisciplinair en multiparadigmatisch zijn. Zij behandelen de drie hierbovengenoemde thema's als behorende tot één geïntegreerd onderzoeksdomein. Brubaker ontwaart daarbij twee trends. De eerste maakt onderscheid tussen dimensies, nl. (1) van categorisering en lidmaatschap, (2) van sociale organisatie en (3) van politiek. Die zijn niet bedoeld als precieze analytische concepten maar wel als vage, informele termen. De tweede stroming wil enerzijds de 'substantialistische' groepsbenadering overstijgen door te focussen op het dynamische en procesmatige, met o.m. aandacht voor variabiliteit afhankelijk van de context (eerder dan door de tijd); en voor de discursieve, retorische en culturele aspecten van groepsvorming. Tegelijk wordt een *'cognitive turn'* bepleit: nationalisme staat immers niet in de wereld, maar is een perspectief op die wereld. In dat perspectief wordt onze wijze van denken en beschouwen niet alleen bepaald door universele kenmerken van de 'cognitieve architectuur', maar door de cultureel bepaalde manier waarop mensen, instellingen, organisaties en discours omgaan met ervaringen en de sociale wereld interpreteren.

Ondertussen kwamen er al concrete methodologisch onderbouwde comparatieve initiatieven. Zo waren er twee Europese projecten rond staatsnationalisme; we hadden het reeds over het NHIST-project, rond nationale geschiedenissen. Daarnaast

34. R. Brubaker, *Ethnicity, Race and Nationalism*, in: *Annual Review of Sociology*, jg. 35, 2009, pp. 21-42.

eindigde in 2012 het European National Museums (EUNAMUS)-project, gecoördineerd door de Zweedse historicus Peter Aronsson, dat het ontstaan van nationale musea vergelijkend bestudeerde, meer bepaald de omstandigheden waarin het verleden gebruikt werd om burgerschap te genereren. Het Study Platform on Interlocking Nationalisms (SPIN)-project, onder leiding van de cultuurhistoricus Joep Leerssen, brengt de culturele en historische wortels van het nationalisme in Europa in kaart, met focus op de intellectuele netwerken die de opkomende idealen van cultureel nationalisme in de lange negentiende eeuw voortdroegen. Ten slotte bereidde het National movements and Intermediary Structures (NISE)-platform, met coördinatiecentrum in het ADVN in Antwerpen, de invoer voor van een comparatief databestand rond de verenigingen en personen en daarmee gelinkte archieven en publicaties van de Europese nationale bewegingen. Dat gebeurde o.m. door de organisatie van twee workshops (resp. over de koorverenigingen en over de matica en equivalente organisaties, telkens in samenwerking met SPIN) en door het uitvoeren van projecten (vnl. rond de archieven van nationale bewegingen).³⁵

Luc Boeva (° 1956) was archivaris van het ADVN en is daar momenteel coördinator voor het internationaal NISE platform. Hij publiceerde over de sociale aspecten van de Vlaamse beweging en rond de theorievorming van het nationalisme.

35. Voor meer info, ook over de publicaties die daaruit voortspuiten, cf. resp. <www.eunamus.eu>, <www.spinnet.eu> en <www.nise.eu>.